

VILLA SCHOTHORST IN AMERSFOORT

AANLEG VAN EEN BUITENPLAATS DOOR SAMUEL VAN LUNTEREN (1861-1876)

Wanda Waanders

In vervolg op de artikelen over de kwekerij van de familie Van Lunteren aan de Servetstraat in Utrecht en over de werkzaamheden van deze firma H. van Lunteren & Zoon voor Artis, komen in dit nummer van Cascade de ontwerpen van Samuel van Lunteren voor de buitenplaats van Schothorst in Amersfoort aan de orde.

Boerenbehuizing, huizinge, heerlijkheid en villa

Villa Schothorst is gelegen ten noorden van Amersfoort, in de voormalige gemeente Hoogland. Tegenwoordig is het grondbezit van de oude buitenplaats een onderdeel geworden van het stadspark Schothorst (met een totaaloppervlakte van 112 ha.) en is het huis bekend als Villa Schothorst. Momenteel is in de villa een uitgeverij gevestigd en is het omringende park in gebruik als Centrum voor Natuur-en Milieu-educatie.

Schothorst kent haar oorsprong als boerderij in omstreeks 1600. De benaming 'Boerenbehuizing' veranderde in de loop der eeuwen onder de verschillende bewoners in een 'Huizinge' in 1829 en in een 'Heerlijkheid' in 1846. In werkelijkheid zou Schothorst tot 1861 de hoofdvorm van de oude boerderij behouden. In de jaren 1860 en 1870 werd door Samuel van Lunteren de boerderij verbouwd tot een statige buitenvilla, een koetshuis en oranjerie werden bijgebouwd en een landschappelijk park aangelegd. Deze veranderingen vonden plaats in opdracht van de welgestelde Utrechtse advocaten familie Verloren van Themaat die in 1850 het goed op de veiling had gekocht.

Tot 1936 bleef het landgoed in handen van deze familie. Na twee jaar leegstand kreeg huize Schothorst vanaf 1938 voorgoed een andere functie. De buitenplaats werd gekocht door het Centraal Bureau van het

Nederlandsche Bouwcomité van Coöperatieve Aankoopverenigingen die hier het Instituut voor Moderne Veevoeding 'De Schothorst' stichtte. Uit een verslag in de *Amersfoortsche Courant* van 1938 blijkt dat de nieuwe bestemming van het buitengoed niet erg werd gewaardeerd: *'Wanneer men den mooien betonweg naar Hoogland volgt, wordt plotseling het vlakke land aan de rechterzijde doorsneden door een statige, dubbele rij beukenboomen, welke de uitloopers zijn van het oude landgoed 'Schothorst'. Ver van alle snelverkeer, ligt het in rust verzonken. Binnenkort zal het aan de vergetelheid ontruikt en in dienst gesteld worden van de wetenschap'*.¹

In 1974 werd het terrein opgekocht door de gemeente om opgenomen te worden in het bestemmingsplan Schothorst. Het grondgebied van de buitenplaats Schothorst bedroeg zestig hectare. Hiervan werd twintig hectare bestemd voor woningbouw en twintig hectare voor sport en recreatie. De overige twintig hectare bleef behouden als buitenplaats. In 1986 verkocht de gemeente het terrein van de buitenplaats ten behoeve van een Centrum voor Natuur en Milieu-educatie. De officiële opening hiervan vond plaats op 22 mei 1987. Op het terrein ontstonden gebouwen als een bijenhuis, een sterrenwacht, een boogschuttershal en een gereconstrueerde vroeg middeleeuwse boerderij. Daarnaast werden verschillende educatieve showtuinen aangelegd.

Hoewel dit een aanzienlijke aantasting betekende voor de oorspronkelijke aanleg van Van Lunteren, zijn een groot aantal hoofdstructuren behouden gebleven. Volgens de oprichter van het Centrum voor Natuur-en Milieu-educatie op Schothorst, de bioloog Vincent van Laar, is het karakter van de buitenplaats bewaard gebleven: *'Voor de uitwerking bij het landgoed heeft vooral een rol gespeeld dat we het karakter van het landgoed willen versterken. Daarom hebben we al die gebouwtjes van het instituut afgebroken. De villa, het hoofdgebouw, de oude varkensstal, de Orangerie en het Koetshuis zijn de meest karakteristieke gebouwen voor het landgoed, die de sfeer ervan bevestigen. Die hebben we laten staan. Bij de vorm zijn we ervan uitgegaan dat je straks weer het gevoel krijgt: ik loop op een landgoed met het karakter dat je rond de villa nog heel goed ziet'*.²

Bewonersgeschiedenis

De eerste vermelding van bewoning op de plaats van de villa Schothorst dateert uit omstreeks 1600. De erfpachter Jan Reijersz. en zijn vrouw Jannitgen Cornelisdr. bewoonden hier een 'boerenbehuizing' dat deel uitmaakte van de hofstad Lutteke Weede, waarvan Johan van Oldebarneveldt leenheer was. De naam Schothorst is te verklaren als een door een houten omheining afgesloten terrein voor vee, een 'schot', gesitueerd op een droog en hoog punt in een drassig gebied, een "horst". Wanneer op een 'horst' een 'schot' was gebouwd, sprak men van *schothorst*. Een schuur of boerderij die later op deze plaats is gebouwd werd hier eveneens mee aangeduid.³

Tot 1648 bleef het erf en goed Schothorst in bezit van de familie Reijerszoon, waarna de erfpacht in 1648 afgekocht werd door weduwe Aefgen Thonisdr. die het verdeelde onder haar negen kinderen.⁴ In 1691 kwamen Aart Gerrtiszoon en Maria Willems, dochter van Willem Jansz. Schothorst, in de boerderij wonen. Zij verkochten in 1716 een deel van het goed aan Jkvr. Geertruyd van Geyn, weduwe van Nicolaas Kraak uit Amersfoort.⁵ Zij gaf in 1721 opdracht aan de landmeter Justus van Broeckhuysen om het grondgebied van Schorthorst op te meten en in kaart te brengen. Deze 'Caarte van het Goed en Erve Schothorst Ao 1721' is bewaard gebleven.⁶ Hierop zijn de boerderij, bijbehorende percelen en omringende landgoederen weergegeven. Bovendien zijn een aantal hoge, smalle tabaksschuren getekend. Op het grondgebied van Schothorst was de tabaksteelt één van de belangrijkste vormen van agrarische bedrijvigheid. Op de erven werden daglonerswoningen, tabaksschuren en stallen bijgebouwd. Rondom lagen weilanden, tabaksgronden, bouwlanden en boomgaarden. Bovendien stonden op het erf twee tuingebouwen, een koepel en een duiventil.

In 1792 werd het goed publiekelijk verkocht en werd Nicolaas Methorst, burgemeester van Amersfoort, eigenaar van Schothorst. Na zijn overlijden in 1823 werd het goed door zijn erfgenaam Willem Methorst Gerrit Pieterszoon, woonachtig op het Buitenverblijf Sluisdijk in de gemeente Hoogland, op de publieke veiling gebracht. In de verkoopakte wordt de boerderij aangeduid als een 'Huizinge': *'Een Huizinge met daarachter zijnde deel en Stallinge en een Huisje daarnevens, mitsgaders een Bakhuis, een Wagenschuur, drie Bergen, vier Tabaksschuren, met de annexe*

daghuurders woningen, en de Tabakskisten bij die Schuren staande, alsmede met de houten en andere Luiken, Tabaksspijlen, Stapelhouten, Leggers, Planken, en Ladders en dezelve, Schuren zijnde; Voorts, een koepel en een Duiventil, met de Duiven daarop zijnde, en wijders, eiken, beuken en andere Boomen, Bosschen en verder Houtgewas, Tuinen, Boomgaard en stegen, benevens aanhoorige Tabaks-, Bouw en Weilanden, alles groot ongeveer Zes en Vijftig Bunders, en gelegen in de Gemeente van het Hoogland, bij den Ham, aan de Hamsche Weg'.⁷

Tussen 1824 en 1829 werd Schothorst bewoond door Andreas Smitt, die tussen 1825 en 1881 burgemeester was van de gemeente Hoogland.⁸ In 1829 werd het goed verkocht aan mr. Johan Christoffel Walkart uit Utrecht. In de koopakte wordt nu gesproken van een 'Heerenhuizinge'. Uit de omschrijving valt op te maken dat in de vijf tussenliggende jaren een aantal huizen waren bijgebouwd en een tuin werd aangelegd in 'lanen en wandeldreven': 'Bestaande in eene Heerenhuizinge, met achterhuis, tuinmanswoning, erve en gronden; voorts eene boeren-Huizinge, achterhuis, karnhuis, schuur en bergen; wijders twee tabaksschuren, met annexe woningen, een koepel, een duiventil met de duiven daarop zijnde, benevens vier woningen onder één dak, staande bij den Ham aan den hamschenweg, en twee woningen annex den anderen, mitsgaders de eiken, beuken en andere boomen, bosschen en verdere houtgewassen, tuinen, boomgaarden, lanen en wandeldreven; benevens de aanhoorige bouw-en weilanden; het alles tezamen groot omstreeks zes en vijftig bunders, staande en gelegen in de gemeente van het Hoogland, bij den Ham, aan den nieuw aangelegden straatweg'.⁹

In 1832 werd Agatha Anna Othelina Twent, echtgenote van Paul Adolphe Sirtema baron van Grovestins, de nieuwe eigenaar van de herenboerderij die in de betreffende akte als het 'buitenverblijf Schothorst' beschreven wordt. In 1838 werd het verkocht aan Mattheus Elisa Perném en in 1842 aan de Amsterdamse kassier Pater van Cranenburgh. Het grondgebied bleef eigendom van baronesse Sirtema van Grovestin en in een akte van 31 juli 1846 wordt voor het eerst gesproken van de 'heerlijkheid Schothorst'.

Op 15 januari 1850 werd het buitenverblijf met bijhorende gebouwen en 'aanhoorigen grond' op de veiling gebracht. Alle percelen werden opgekocht door mr. Pieter Verloren van Themaat. Op 4 april 1850 kocht

hij eveneens *'het buitenverblijf, genaamd Schothorst, de Heerenhuizinge en verdere getimmerten en aanhoorigen grond, alsmede de Koepel met den grond, aan de Straatweg gelegen en de huizinge, genaamd Grootwede, onder andere mede in de gemeente Hoogland aan de Straatweg op den hoek van den Coelhorsterweg'*.¹⁰

Tot 1936 zou Schothorst in bezit blijven van de familie Verloren van Themaat en in deze periode onderging het belangrijke veranderingen waarbij het erfgoed verbouwd zou worden tot een buitenplaats.

Verbouwing tot buitenhuis met koetshuis en oranjerie

Samuel van Lunteren was in de periode tussen 1861 en 1876 betrokken bij de veranderingen aan het huis, het park en de bijgebouwen op de buitenplaats Schothorst.

Omdat er weinig primaire en secundaire bronnen bekend zijn over het werk van Van Lunteren voor Schothorst, is het nodig om een vergelijking te maken tussen de situatie van vóór 1861 en na 1877. Dit is mogelijk met behulp van kaartmateriaal van vóór 1861 en de bewaard gebleven gebouwen en landschappelijke aanleg.

Naast de kaarten en ontwerptekeningen zijn de gegevens over de familie Verloren van Themaat zeer nuttig geweest. Een belangrijk aanknopingspunt hierbij vormt de adressering op een brief van december 1853 aan de stadswoning van mr. Pieter Verloren van Themaat.¹¹ Via dit adres, de Brigittenstraat te Utrecht, kon uit de bevolkingsregisters en adresboeken van Utrecht informatie gewonnen over de verblijfplaats, het geboorte- en sterftejaar, de burgerlijke stand en het beroep van de betrokken familieleden. Interessant hierbij is de vondst van de bouwtekening voor de verbouwing van de stadswoning op de Brigittenstraat van Verloren van Themaat uit 1861, gesignd door S.A. van Lunteren.¹² Helaas bevinden zich in de gemeente-archieven van Utrecht en Amersfoort en in het Centraal Register van Particuliere Archieven in Den Haag geen archiefstukken van de familie Verloren van Themaat, met nadere gegevens over Schothorst.

Pieter Verloren van Themaat jr.

Mr. Pieter Verloren van Themaat (Hoorn, 1779-Utrecht 1860) die zich als eerste vestigde op Schothorst, stamde uit een regentengeslacht in Hoorn,

de oude hoofdstad van West-Friesland waar zijn voorouders de functie van burgemeester en andere eervolle betrekkingen hadden bekleed. Nadat hij op 9 maart 1801 aan de Utrechtse Hoogeschool promoveerde, vestigde hij zich te Utrecht. Hetzelfde jaar huwde hij Johanna Maria Nahuijs. Hij was onder andere Rentmeester Generaal der Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht en Raadsheer in het provinciaal Hof van Utrecht.¹³ Volgens het bevolkingsregister en de adresboeken van Utrecht die vanaf 1860 bestaan, woonde hij tot zijn dood op 17 december 1860 op de Brigittenstraat 1 (A1132).¹⁴ Twee van zijn vijf zonen zouden hem opvolgen als advocaat: mr. Johan Gerard Verloren van Themaat (1809-1890) en mr. Hendrik Verloren van Themaat (overleden 1884). Zijn overige drie zonen zijn de predikant Reep (geboren 1804), Jacobus Cornelis (geboren 1811) en de natuurkundig wetenschapper Cornelis Margarethus Verloren van Themaat (geboren 1816).¹⁵

Mr. Pieter Verloren van Themaat kocht in 1850 het goed Schothorst als buitenhuis naast zijn stadswoning op de Brigittenstraat. Na zijn dood in december 1860 liet hij Schothorst na aan zijn zoon Cornelis Margarethus. Deze rector in de natuurkunde, zoals hij in het bevolkingsregister van Utrecht uit 1860 stond ingeschreven, woonde tot 7 mei 1862 op de Nachtegaalsteeg (I 223dd).¹⁶ Vanaf die datum vestigde hij zich in huize Schothorst, dat toen niet meer fungeerde als buitenplaats maar als vaste verblijfplaats. Cornelis had hier bovendien de ruimte om zijn uitgebreide collectie opgezette vogels en vlinders onder te brengen.

Na zijn dood bewoonden Gerard Verloren van Themaat en de freule Cornelia S.J. Verloren van Themaat huize Schothorst. Zij was de laatste bewoner van Schothorst en overleed op 13 maart 1936. Het goed werd geërfd door J.M. Tydeman-Verloren van Themaat maar bleef onbewoond totdat het in 1938 verkocht werd aan het Centraal Bureau van het Nederlandsche Bouwcomité van Coöperatieve Aankoopverenigingen.¹⁷ De opdracht voor de verbouwing van het huis aan de Brigittenstraat 4 (A1136-1138) waarvoor Samuel van Lunteren in 1861 een ontwerp heeft geleverd, werd gegeven door mr. Pieter Verloren van Themaat jr. (geb. 1830), de zoon van Jacob Cornelis Verloren van Themaat. Hij woonde tot 10 mei 1862 op de Brigittenstraat 1 (A 1132).¹⁸ Na de dood van Pieter Verloren van Themaat sr. op 17 december 1860 moeten zijn zoon Jacob Cornelis en kleinzoon Pieter besloten hebben het ouderlijk huis te

verlaten. Op 10 mei 1861 verhuisde Jacob Cornelis naar het Damplein (F 274). Zijn broer Reep Verloren van Themaat zou in het huis op de Brigittenstraat blijven wonen.¹⁹ Pieter Verloren van Themaat jr. moet aan Van Lunteren begin 1861 de opdracht hebben gegeven tot het ontwerpen van een stadswoning. Het opschrift met de datering op de bouwtekening luidt namelijk als volgt: 'Behoort bij de resolutie van Burgemeester en Wethouders der stad Utrecht van 11 mei 1861'. Mogelijk heeft Pieter Verloren van Themaat jr. van Lunteren gevraagd naar aanleiding van zijn plannen voor het Lepenburg. Het huis op de Brigittenstraat grenst immers nagenoeg aan het Lepenburg en hier was Van Lunteren eind 1860 en begin 1861 bij betrokken.

Uit de ontwerp-tekening blijkt dat de woningen A 1136 en A1137-1138 samengevoegd zijn, waardoor één huis van zeven traveeën breed ontstond. Het huis is daarentegen vrij ondiep met de afmetingen van 17,5 meter x 5 meter. Het oorspronkelijke bouwplan is later nog gewijzigd, waarbij het huis met één verdieping werd verhoogd.²⁰ Het pand is voorzien van een pleisterlaag met rustica-patroon en is vrij sober. Opvallende elementen zijn de natuurstenen plint en stoep en de lijst met geprofileerde consoles.

Het is ongetwijfeld deze betrokkenheid bij de bouw van de woning van Pieter Verloren van Themaat jr. die Van Lunteren in hetzelfde jaar, 1861, op Schothorst bracht.

Samuel van Lunteren en Schothorst

Weinig gegevens zijn bekend over de bouwgeschiedenis van huize Schothorst in haar huidige gedaante. Twee ontwerp-tekeningen van Samuel van Lunteren zijn bewaard gebleven, één voor het koetshuis en één voor de parkaanleg. Deze bevinden zich in een map met oud kaartenmateriaal van de bezittingen van Schothorst en lagen tot voor kort op de zolder van huize Schothorst. Op 17 januari 1997 is deze map met tekeningen door het Centrum voor Natuur-en Milieu-educatie afgestaan aan het Gemeentearchief van Amersfoort.²¹

Van het hoofdgebouw en de orangerie zijn helaas geen bouwtekeningen bekend. Overige primaire bronnen over de werkzaamheden van Van Lunteren op Schothorst, zoals brieven, bestekken en rekeningen zijn helaas niet bekend.

De ontwerp-schetsen voor het koetshuis en de parkaanleg zijn de enige aanwijzingen voor het werk van Van Lunteren op Schothorst.

In slechts enkele secundaire bronnen wordt de betrokkenheid van Van Lunteren bij Schothorst genoemd.

Christian Kramm vermeldt in *De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters van de Vroegsten tot op onzen tijd* Schothorst niet omdat Van Lunteren pas vanaf 1861 op Schothorst begonnen is, een jaar later dan de eerste uitgave van het betreffende deel van *De Levens en Werken*.²² Rieber noemt Schothorst wel onder de werken van Van Lunteren en noemt slechts de 'huize, stal en koetshuis' die hij dateert tussen 1861 en 1875.²³

Oldenburger-Ebbers schrijft: "vanaf 1861 werden huis en tuinen geheel veranderd naar een ontwerp van S.A. van Lunteren, die evenals zijn vader H. van Lunteren zowel architect als tuinarchitect was."²⁴ Hierbij noemt zij vervolgens het nieuwe, wit gepleisterde herenhuis met classicistische vormen, het koetshuis in renaissancestijl op de plaats van de oude stallen en een orangerie met moestuinen.

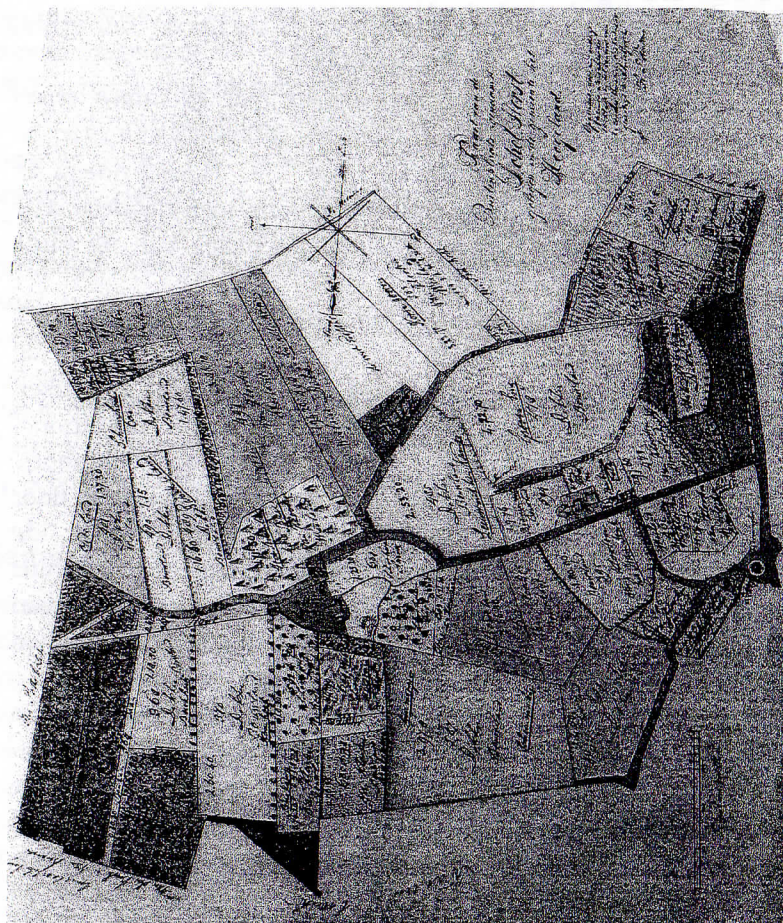
Het boek *Stadspark Schothorst Amersfoort* uit 1993 is, voor zover bekend, de enige secundaire bron waarin de ontwerp-tekening voor de parkaanleg van Van Lunteren is opgenomen.²⁵ Hierbij wordt gesproken van het 'idyllisch park' dat Van Lunteren van 'het hart van Schothorst' maakte. Uit de beschrijving van de verbouwingen van Schothorst halverwege de 19de eeuw blijkt niet dat het hoofdgebouw eveneens door van Lunteren onder handen is genomen. Genoemd wordt de vernieuwing van het voorste deel van de 'Heerenhuizing' tot woonhuis onder Pieter Verloren van Themaat, terwijl onder Cornelis Verloren van Themaat, de opdrachtgever van Van Lunteren, slechts het koetshuis en de orangerie gebouwd zouden zijn.

In andere secundaire bronnen worden de gebouwen op de buitenplaats Schothorst zelfs gedateerd in 1887 of nog globaler, tussen 1880 en 1890.²⁶ Wanneer echter de ontwerp-tekening van Van Lunteren voor de parkaanleg vergeleken wordt met kaarten en tekeningen van het goed Schothorst van vóór 1861 dan is hieruit af te leiden dat het huis voor 1876 verbouwd moet zijn.

Bij gebrek aan bouwtekeningen, rekeningen en dergelijke van het hoofdgebouw, moet de 19de-eeuwse bouwgeschiedenis van het huis dus

gereconstrueerd worden aan de hand van kaart-en beeldmateriaal en de huidige situatie van de buitenplaats.

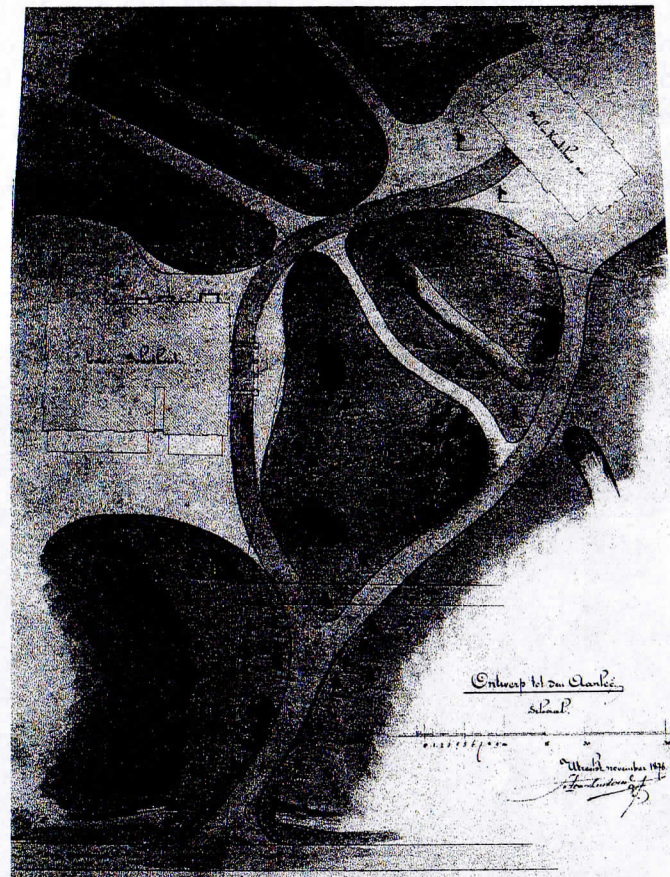
Een uitgebreide beschrijving van de bouwgeschiedenis en de architectonische kenmerken zal in dit artikel buiten beschouwing blijven. De ontwikkeling van de buitenplaats als één geheel van hoofdgebouw, bijgebouwen en het landschapspark vormt in dit geval het uitgangspunt.

Afb. 1: Kaart van de Buitenplaats genaamd Schothorst gelegen in de gemeente het Hoogland (1824-1829). (GAA, map met kaarten van Schothorst, niet geïnventariseerd.)

Het hoofdgebouw

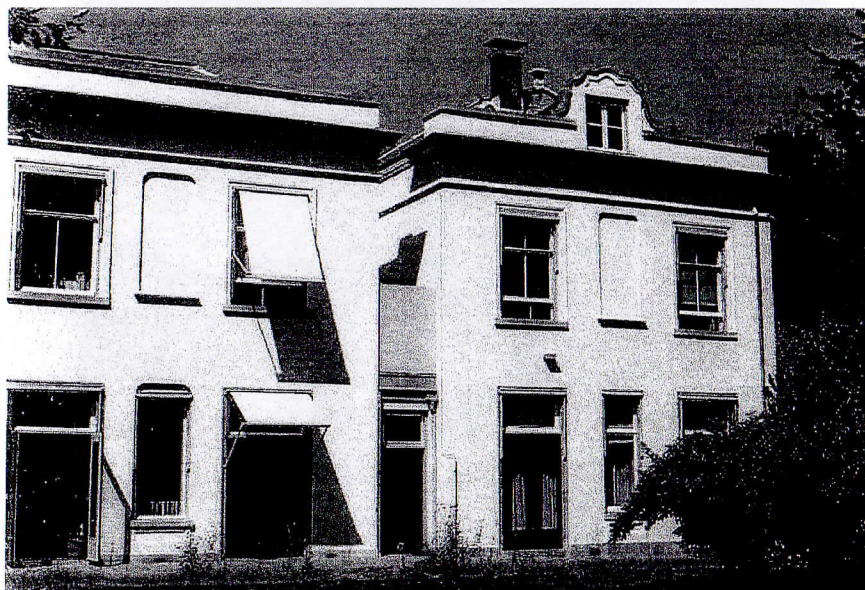
Van de oude boerderij of 'Heerenhuizinge' van voor 1850 zijn geen prenten bekend. Wel bestaat uit de jaren 1824 en 1829 een 'Kaart van de Buitenplaats genaamd Schothorst gelegen in de gemeente het Hoogland (afb. 1)'.²⁷ Deze kaart is gemaakt ter registratie van het gehakte hout in de periode dat burgemeester Smitt op Schothorst woonde en geeft de situatie van de bebouwing op Schothorst weer.

Afb. 2: "Ontwerp tot den aanleg" van het voorterrein van Huize Schothorst, gesigeneerd en gedateerd S.A. van Lunteren, arch. November 1876. (GAA, map met kaarten van Schothorst, niet geïnventariseerd.)

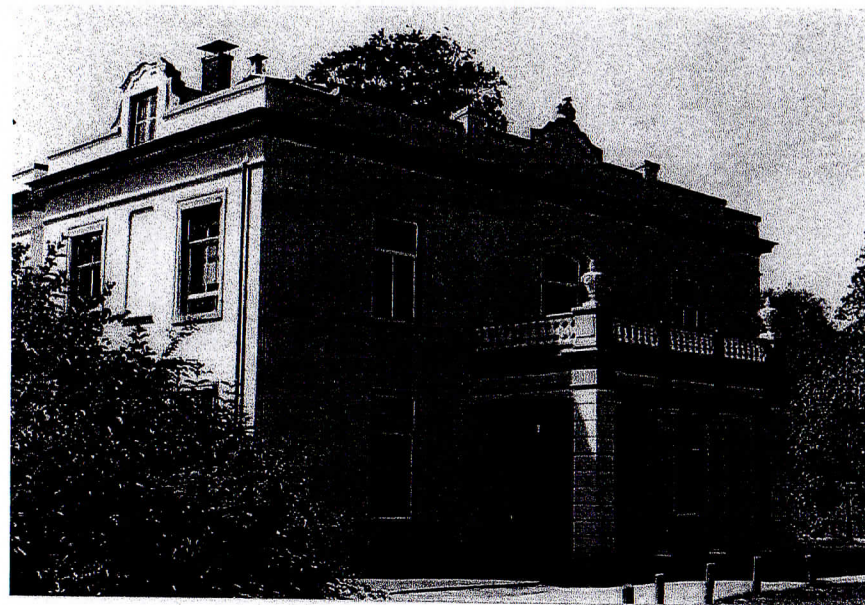
De buitenplaats Schothorst is gelegen aan het eind van de grote hoofdas, de weg van Amersfoort naar Hoogland. Wanneer de plattegrond van het hoofdgebouw vergeleken wordt met die op kaarten uit de periode 1850-1856 en 1857-1861 blijkt dat deze niet is gewijzigd.²⁸ Alleen aan de westzijde blijkt het huis te zijn uitgebreid. Deze kaarten geven eveneens de gekapte gebieden aan en zijn uit de periode dat mr. Pieter Verloren van Themaat eigenaar was van Schothorst.

Na vergelijking van deze kaart met het 'Ontwerp tot den aanleg' van Samuel van Lunteren uit 1876 kan worden vastgesteld dat tussen 1861 en 1876, in opdracht van Cornelis Verloren van Themaat, het hoofdgebouw en de bijgebouwen veranderd zijn (afb. 2). De plattegrond van het huis op het ontwerp van Van Lunteren is identiek aan de huidige situatie. Het brede voorhuis en het smalle achterhuis zijn samengevoegd tot één bouwblok. Op de ontwerp-tekening en aan de beide zijgevels is dit goed zichtbaar (afb. 3).

Afb. 3: Zijgevel van Huize Schothorst. (Foto: auteur)

Het oude voorhuis, de 'Heerenhuizinge', werd bij de verbouwing de achterzijde, maar kreeg een even statig aanzien als de nieuwe voorzijde. Van verre had men namelijk via de hoofdas vanuit de stad Amersfoort en over de weide voor het huis, een open zicht op deze kant van het huis. Waarom men de voorkant aan de achterzijde plaatste is onduidelijk. Misschien vond men het achterterrein met de stal en het koetshuis en de rijpaden hierop meer geschikt als toegang tot het huis. De nieuwe voorgevel werd voorzien van een imposant ingangsportaal (afb. 4). Deze uitbouw is geplaatst op het rijpad voor het huis, zoals Van Lunteren die heeft ontworpen. Het is opgebouwd uit twee pilasters en twee korintische zuilen. De pilasters zijn bepleisterd waarin schijnvoegen zijn aangebracht, de zuilen zijn vervaardigd in roze 'stucco lustro'. Hierboven is een balkon met balusters en siervazen geplaatst. Bovenop de kroonlijst is evenals aan de achterzijde een schijn-balustrade en een kuifstuk geplaatst, waardoor de voor-en achtergevel sterk benadrukt worden.

Afb. 4: Voorzijde van Huize Schothorst. (Foto: auteur)

Achter bevindt zich onder het kuifstuk nog een gebogen fronton (afb. 5). Overige decoratieve elementen zijn schaars en bestaan uit een sierlijke bekroning van de dakkapel en gedecoreerde sluitstenen op twee vensters in de voor- en achtergevel. De soberheid wordt enigszins verbroken door uitspringende en verdiept liggende delen als lisenen en waterlijsten. Eveneens een karakteristiek element voor Van Lunteren vormen de grote vensters die regelmatig over de gevels verdeeld zijn. Oorspronkelijk waren langs de rechterzijgevel twee serres aangebouwd. Op de tekening van Van Lunteren zijn deze als witte streken aangegeven. Een foto uit omstreeks 1938 van Schothorst toont het huis met de nog aanwezige serres (afb. 6). De fundamenteën hiervan liggen er nog steeds.

Of de veranda aan de achterzijde door Van Lunteren is ontworpen of uit een latere periode dateert is onduidelijk. Op de tekening uit 1876 is dit niet aangegeven. De uitbouw aan de linkerzijgevel, die nog steeds aanwezig is, moet door Van Lunteren aangebracht zijn. Deze is op de kaart van 1857-1861 niet zichtbaar, maar wel op de ontwerp-tekening van van Lunteren.

Afb. 5: Achterzijde Huize Schothorst. (Foto: auteur)

Omdat de 19de-eeuwse verbouwing van huize Schothorst ook wel gedateerd wordt tussen 1880 en 1890, is het mogelijk dat na Van Lunteren nog een verbouwing heeft plaatsgevonden. Hoewel de bovengenoemde karakteristieken van het gebouw typerend zijn voor het werk van Van Lunteren, kan niet worden uitgesloten dat verschillende onderdelen van latere datum zijn.

De huidige villa Schothorst is aan alle vier de zijden bedekt met een pleisterlaag. Of het oorspronkelijk ook door Van Lunteren is aangebracht, is de vraag. Hoewel de meeste van zijn buitenhuizen bepleisterd zijn, wekt een foto uit 1894 de indruk dat dat slechts op de uitspringende delen gebeurden.²⁹ Dit is ook het geval bij de buitenplaats Lauswolt in Beetsterzwaag die Samuel van Lunteren tussen 1867 en 1872 verbouwde. Van belang is echter dat aan de hand van het bestaande kaartmateriaal aangetoond kan worden dat Van Lunteren gewerkt heeft aan het hoofdgebouw. Uitgaande van de kaart uit 1857-1861 en de ontwerp-tekening uit 1876, moet dit gebeurd zijn in de tussenliggende tijd, onder de nieuwe eigenaar Cornelis Verloren van Themaat.

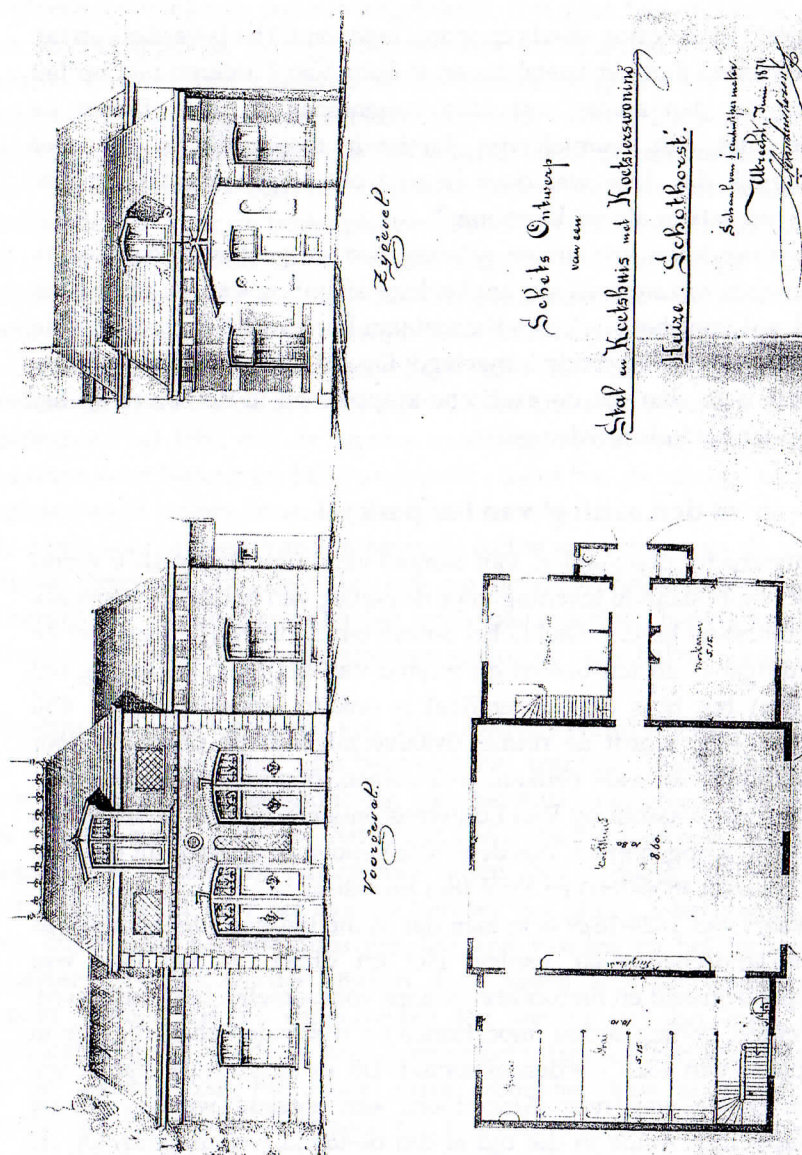

Afb. 6: Huize Schothorst omstreeks 1938.
(GAA, inv. nr. 4836, Amersfoortse Courant, 2 juli 1938)

Het koetshuis

Voor het koetshuis bestaat een ontwerp-tekening die gesigineerd is door S.A. van Lunteren en gedateerd in juni 1871. Hoewel Van Lunteren de tekening als 'Schets Ontwerp' heeft aangeduid, is dit ontwerp wel uitgevoerd. De huidige situatie is namelijk vrijwel identiek aan de tekening (afb. 7). Het koetshuis is ten noordwesten van het huis gesitueerd en op de plaats van de oude stalgebouwen gebouwd, ten noordwesten van het huis. Merkwaardig genoeg wijkt de stijl van het koetshuis nogal af van het hoofdgebouw en vertoont, in tegenstelling tot het statige huis, een rustieke bouwwijze. Enkele renaissance invloeden zijn herkenbaar zoals de afwisseling van baksteen en bepleisterde onderdelen: de hoekbanden, cordonbanden, sluitstenen, metopen en een medaillon. De ramen zijn voorzien van een roedenverdeling en de staldeuren van sierlijk ijzerwerk.

Op de plattegrond van Van Lunteren is de oorspronkelijke indeling te zien. In de linkervleugel bevonden zich de paardenstallen, in het verhoogde middenhuis de stalling van de rijtuig en in de rechtervleugel de koetsierswoning. De ingang van de woning is voorzien van een bepleisterde uitbouw die bekroond wordt door een driehoekig fronton. De woning is nog steeds als zodanig in gebruik en de stal en stalling zijn als atelier ingericht.

Afb. 7: Schetsontwerp voor de stal, het koetshuis en de koetsierswoning, gesigineerd en gedateerd S.A. van Lunteren, juni 1871. (GAA, map met kaarten Schothorst, niet geïventariseerd.)

De oranjerie

De oranjerie staat er nog steeds en wordt bewoond. Het is verder van het huis verwijderd dan het koetshuis en is door Van Lunteren niet op het 'Ontwerp tot den aanleg' uit 1876 opgenomen. Hoewel Rieber de oranjerie niet aan Samuel van Lunteren toeschrijft, is het zeer waarschijnlijk dat deze wel door hem is ontworpen, omdat het van dezelfde tijd dateert als het koetshuis.³⁰

Het bepleisterde en vrij sobere gebouw met de geblokte hoeklisenen, licht getoogde vensters en de driehoekige afsluiting van de zijgevel is kenmerkend voor het werk van Samuel van Lunteren. Grenzend aan de oranjerie werd een moestuin aangelegd. Op de foto uit 1894 van huize Schothorst is te zien dat de exotische kuipplanten in de zomer op het gazon achter het huis werden gezet.

'Ontwerp tot den aanleg' van het park

Het 'Ontwerp tot den Aanleg' van Samuel van Lunteren uit 1876 vormt de enige nog bestaande tekening voor de aanleg van het landschapspark op Schothorst en beslaat slechts het terrein ten noorden (de kant van de de hoofdingang) en ten oosten en westen van het huis. De aanleg ten zuiden van het huis (de achterzijde) is ook in landschappelijke stijl uitgevoerd. Hier wordt de ruime, ovaalvormige weide omgeven door een beplanting van rode beuken, treurwilgen, populieren en coniferen. Om na te gaan waarom op Van Lunterens ontwerp niet het gedeelte aan de zuidkant is opgenomen, zijn de eerder genoemde kaarten uit de jaren 1824-1829 en uit 1850-1856 en 1857-1861 bruikbaar.

Op de kaart van 1824-1829 is te zien dat in die tijd nog niet sprake was van een landschappelijke aanleg. Het erf direct om het huis was nauwelijks begroeid en hieromheen waren voornamelijk hakhoutbossen, tabaksvelden, boomgaarden, moestuinen en weilanden zoals die ook in de koopakte van 1823 werden genoemd. Uit de lusvormige lijn tussen het huis en de weg naar Amersfoort, kan afgeleid worden dat de landschappelijke weide in die tijd al een bestaand weiland was. Op de kaarten uit 1850-1856 en 1857-1861, die nagenoeg overeenkomen, is in het oostelijk deel van de weide een slingerende waterloop waarneembaar en aan de westzijde enkele slingerpaden. In de boomgaard ten noordwesten van het huis zijn in het hakhoutbos naast de boomgaard

eveneens kronkelende paden aangebracht. Het gaat hier duidelijk om een landschappelijke aanleg. Hiermee zou verklaard kunnen worden waarom Samuel van Lunteren slechts een ontwerp maakte voor het terrein aan de voorzijde van het huis. Wie verantwoordelijk was voor de eerste landschappelijke aanleg is niet bekend. Hendrik van Lunteren die, zoals reeds eerder is vermeld, parken ontwierp voor de Amersfoortse stadswallen en voor de buitenplaatsen Randenbroek en de Heilige Berg bij Amersfoort, wordt door Kramm niet in verband gebracht met Schothorst. Kramm kan als tijdgenoot en goede bekende van Hendrik en Samuel van Lunteren als een betrouwbare bron beschouwd worden. Op het voorterrein van huize Schothorst zijn nu nog de structuren herkenbaar zoals die op het ontwerp van Van Lunteren voorkomen. Een plattegrond uit 1982 met de nieuwe inrichting van de buitenplaats als Centrum voor Natuur-en Milieu-educatie, toont hoe de nieuwe functie ingepast werd binnen de aanleg van Van Lunteren.

Op zijn tekening heeft Van Lunteren de rechte structuren van de oude situatie getekend. Dit deed hij ook op de ontwerptekeningen voor Scherpenzeel. Hiermee geeft hij het rechte padenverloop het voormalige achterterrein weer, die niet opgenomen zijn op de oude hakhout-kaarten.

Uitgangspunt in het ontwerp van Van Lunteren vormt het rijpad vanaf de 'Weg naar Amersfoort' naar het voorplein, waar het gesplitst werd in twee wegen naar het koetshuis: één voor het huis langs en één hiernaartoe met een ruime bocht om het gazon heen. Via het pad voor het huis langs kon de koetsier zijn passagiers afzetten voor de ingang. Het andere pad was bestemd voor het overige vervoer per rijtuig, waar vanuit de weg direct naar het koetshuis gereden kon worden en het huis niet gepasseerd hoefde worden. Buiten deze paden kon het voorterrein bereikt worden via de slingerpaden ten westen van het huis, die uiteindelijk op de hoofdweg naar Amersfoort uitkomen. Het wandelpad op de tekening dat het ovale gazon voor het huis doorsnijdt is verdwenen. De smalle waterlopen zijn nog aanwezig en zijn overgroeid door bomen. Hieruit blijkt dat de huidige beplanting niet geheel overeenkomt met die op de tekening. De struiken of boomgroepen op het oostelijke gazon bijvoorbeeld, die Van Lunteren als coulissen plaatste, staan hier niet (meer). Het zelfde geldt voor de hierop geplaat-

ste solitair. Het pad naar het koetshuis is niet met beplanting ingetekend, maar in werkelijkheid met grote bomen begroeid. Tenslotte vormt de boomcoulisse achter het pad om het gazon een kleurrijke achterwand van het voorterrein.

De getekende beplanting van grote struiken aan weerszijden van het huis komt wel overeen met de tegenwoordige beplanting: ten westen van het huis een grote conifeer en ten oosten meerdere rododendrons. De weinig gedetailleerde weergave van de beplanting kan betekenen dat de tekening slechts een globaal plan was voor de aanleg, zoals ook het geval het was bij het (onuitgevoerde) 'Plan ter bebouwing van het bolwerk Lepelenburg'. Op beide ontwerpen zijn voornamelijk grote stukken gazons als kale vlakken getekend en struiken of boomgroepen door vlekken of krullen aangeduid. Er wordt ook geen onderscheid gemaakt tussen verschillende boomsoorten. De solitair op de tekening voor Schothorst zijn op een eenduidige wijze getekend. Dit is een verschil met de ontwerptekeningen voor Artis, Gunterstein en Scherpenzeel waarop soorten als coniferen, treurwilgen of loofbomen te onderscheiden zijn.

Als tweede belangrijk verschil tussen het ontwerp en de uiteindelijke aanleg is het optisch bedrog van de tekening. Het huis is extra klein weergegeven en de aanleg sterk vergroot. In werkelijkheid is het voorterrein aanzienlijk kleiner. Het is kenmerkend voor de 19de-eeuwse tuinarchitecten om een ogenschijnlijke grootschaligheid te bereiken binnen een beperkte ruimte. Voor het kleine voorterrein ontwierp hij een parkje dat duidelijk de kenmerken van de landschapsparken vertoont: een ovaalvormig gazon waarop boomgroepen of solitair geplaatst zijn en waaromheen of overheen ruim slingerende paden leiden, rustig slingerende waterlopen en verschillende boomsoorten met een gevarieerd kleurenpalet als achterwand (coulisse). Het belangrijkste aspect is de compositie van het hoofdgebouw, de bijgebouwen en de omringende landschappelijke aanleg. Het aanleggen van zo'n buitenplaats is typerend voor het oeuvre van de (tuin)architect Samuel van Lunteren.

Noten:

¹ "Het oude landgoed Schothorst. In dienst der wetenschap, aangekocht voor stichting van een instituut voor moderne veevoeding", Amersfoortsche Courant, 2 juli 1938, inv. nr. 4.8.3. Gemeentearchief Amersfoort (GAA).

² Mali, A., "Stadsdeelpark-landgoed De Schothorst (1). Natuurlijke elementen worden zoveel mogelijk gehandhaafd", De stad Amersfoort, 28 augustus 1985.

³ Schothorst, C.J., "De herkomst van de geslachten Schothorst", Gens Nostra, XLVI 1991.

⁴ H. Hekkema, Stadspark Schothorst Amersfoort- Een hecht samengaan van geschiedenis, recreatie, landschap, ontwerp en milieu, Amersfoort 1993, p. 14.

⁵ Schothorst, 1991.

⁶ "Caarte van het Goed en Erven Schothorst Ao 1721", J. van Broekhuysen, 115x60 cm. Museum Flehite Amersfoort. Deze kaart hing oorspronkelijk in de hal van huize Schothorst, maar is later door de toenmalige directeur van het Instituut voor moderne Veevoeding aan het Museum Flehite geschonken.

Hekkema, 1993, p. 14; "Eeuwenoude kaart van landgoed "Schothorst" voor museum Flehite", Amersfoortsche Courant/Veluws Dagblad, 24 juli 1982.

⁷ Hekkema, 1993, p.14-15.

⁸ 'Lijst van burgemeesters van Hoogland'. Steenbeek, D.W.C., Inventaris van de archieven van de voormalige gemeenten Hoogland en Duist, de Haar en Zevenhuizen (1644-1973/983), Amersfoort 1993, p. 157, GAA.

⁹ Poots, H.J., "Landgoed Schothorst en zijn rijke, en ook kostelijke historie", De Stad Amersfoort, 31 januari 1979, p. 5. Inv.nr. 4.8.3. GAA.

¹⁰ Poots, 1979, p. 7.

¹¹ Brief d.d. dec. 1853 aan mr. P. Verloren van Themaat. 'Stukken afkomstig van het landgoed Schothorst te Hoogland, 1759-1931 (ongenummerd)', GAA.

¹² Bouwtekening opstand voorgevel Brigittenstraat A1136, 1137, 1138 gesigneerd S.A. van Lunteren. Tek.nr. 426, microfichenr. 57, Gemeentearchief Utrecht (GAU).

¹³ "Levensschets van Mr. G.J. Verloren van Themaat", Utrechts Jaarboekje, jaargang 1892, p. 219. GAU.

¹⁴ Bevolkingsregister 1860-1879, Brigittenstraat A1132, bladnr. 1805 GAU; Adresboeken Utrecht 1860-1861, p. 92, bladdnr. 5 GAU.

¹⁵ Bevolkingsregister 1860-1979, Brigittenstraat A 1132, bladnr. 1805 GAU; Adresboeken 1860-1861, p. 92, bladnr. 5 GAU; Utrechts Jaarboekje, 1892, p. 221, 223.

¹⁶ Bevolkingsregister 1860-1879, Nachtegaalstraat I 223dd, bladnr. 641, GAU.

¹⁷ Poots, 1979, p. 7.

¹⁸ Bevolkingsregister Utrecht 1860-1879, Brigittenstraat A1132, bladnr. 1805 GAU.

¹⁹ Adresboeken Utrecht 1860-1861 p. 92, bladnr. 5; Adresboek Utrecht 1863-1864, p. 99, bladnr. 7; Adresboeken Utrecht 1866 GAU.

²⁰ M.J. Dolfijn, E.M. Kylstra, J. Penders, *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Geïllustreerde Beschrijving, Deel IIIA/IIIB: De Provincie Utrecht: De huizen binnen de singels (Deel I-II: Beschrijving & Overzicht)*, Den Haag 1989 (Deel I), p. 151.

²¹ Brief van V. van Laar aan het Gemeentearchief Amersfoort, d.d. 27 januari 1997, GAA.

²² Chr. Kramm, *De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters van de vroegsten tijd tot op onzen tijd*, Amsterdam 1974 (zes delen, oorspronkelijke uitgave 1857-1864, Utrecht).

²³ L. Rieber, "De maatschappij ter Bevordering der bouwkunst van 1842", *Bouwkundig Tijdschrift deel XII (deel 38 der bouwkundige bijdragen)*, 1892, p. 8.

²⁴ C.S. Oldenburger-Ebbers, *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur deel Oost en Midden (Utrecht, Gelderland)*, Rotterdam 1996, p. 186.

²⁵ Hekkema, 1993, p. 16.

²⁶ Kolman, e.a., 1996, p. 80; *Jonge bouwkunst in Amersfoort*, 1989, p. 15; Monumenten Inventarisatie Project provincie Utrecht, objectnr. 700a. Poots, 1979, p. 7.; Schothorst, 1991.

²⁷ 'Kaart van de Buitenplaats genaamd Schothorst gelegen in de gemeente het Hoogeland, opgemaakt door mij ondergetekende, landmeter der 1e klasse bij het kantoor van bijzondere bewaring des kadasters gevestigd te Amersfoort, h.L. Houdsma'. 'Kaarten van het landgoed Schothorst' (niet geïnventariseerd) GAA.

²⁸ 'Kaarten van het landgoed Schothorst' (niet geïnventariseerd) GAA.

²⁹ Poots 1979, p. 5.

³⁰ Hekkema, 1993, p. 15.